

DONÁTH PÉTER

Lux Gyula emlékezete

„Nem ék, hanem összetartó kapocs akarunk lennie két nép között”

Rövid írásomban egy félig elfeledett kiváló pedagógus, kutató és oktatásszervező, a negyven éve elhunyt *dr. Lux Gyula életművére* s egy szinte teljesen elfelejtett intézmény- az 1939-1944-ig a budai állami tanítóképző épületében működött *Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző-Lyceum* - történetére szeretném felhívni a német nemzetiségi oktatás és a magyarországi tanítóképzés története iránt érdeklődő olvasók figyelmét.¹

Miért állítottam azt, hogy - a német nyelvű tanítóképző küldetését 1940. június 15-én a címben idézett módon összefoglaló - Lux Gyula életműve félig elfeledett? Mert mind az 1930-as években, mind az 1970-es években megjelent pedagógiai lexikonban csak rövid címszót szenteltek neki,² megemlítve tanítóképző intézeti tanári működését, de hallgatva igazgatói, tanfolyamvezetői, tanfelügyelői stb. munkásságáról. Kiemelik a modern nyelvoktatás, „főleg a német nyelv tanítása körüli buzgó és sikeres működését” s „műveiben a korabeli pedagógiai és metodikai irányzatok, valamint az asszociatív lélektan” eredményeinek alkalmazását, de hallgatnak a német nemzetiségi oktatásügy terén kifejtett sokirányú tevékenységéről s a Német Akadémia Humboldtermével honorált nyelvtörténész, helytörténész munkásságáról. Ha a következőkben éppen ezen „árnyékban hagyott” mozzanatokra igyekszem némi fényt vetni, azt korántsem az öncélú polémia szándékával teszem, hiszen tudom, hogy éppen Lux Gyula volt kénytelen adatszolgáltatásai során „elfeledkezni” az 1945-ös rendszerváltást követően a Horthy-korszak egyetlen állami nemzetiségi tanítóképzőjének élén kifejtett tevékenységéről.³

Az 1884. április 20-án Henczkón született, német ajkú Lux Gyula⁴ népiskolai és polgári iskolai tanulmányait Dobsinán, a tanítóképzőt pedig Losoncon végezte.⁵ Ezt követően két tanéven át kántoroskodott a kesnyői evangélikus egyház szolgálatában.⁶ A szlovákok lakta faluból a budapesti Pedagógiumba került, ahol a nyelv- és történettudományi szakcsoport tárgyainak felső nép- és polgári iskolai oktatására nyert oklevelet 1907-ben.⁷ Az Apponyi Kollégiumban folytatott további tanulmányainak eredményeként 1909-ben magyar-német szakos tanítóképző intézeti tanári oklevélhez jutott, „dicséretes” minősítéssel.⁸

Tanítóképzős pályafutását 1909 szeptemberében a Kolozsvári Magyar Királyi Állami Intézetben kezdte, ahol a miniszter úr „a történelmi és a német nyelvi tanszékek ellátásával méltóztatta megbízni” helyettes tanári, segédtanári, majd 1912-től „rendes tanári” besorolásban.⁹ Mindaddig szabályos pályafutását - annyi kortársához hasonlóan - az első világháború szakította meg. 1914-től 1918-ig katonáskodott az orosz, majd az olasz fronton.¹⁰ Hadnagyi rendfokozattal s három kitüntetéssel szerelt le 1918. november végén.¹¹

Budapesten, a Polgári-iskolai Tanárképző Főiskolán folytatta pályáját, előbb helyettes tanárként, majd a gyakorlóiskola igazgatójaként s végül (1925-től) a német nyelv tanáraként.¹² A főiskola Szegedre költözésekor, 1928-ban a budai állami tanítóképzőbe helyezték,¹³ ahol 1937 szeptemberéig tanított, amikor is az egyéves német nyelvű tanítói továbbképző tanfolyam vezetésével bízták meg címzetes igazgatóként¹⁴ az időközben (1933-ban) a szegedi egyetemen ledoktorált Lux Gyulát. 1939 szeptemberétől szervezte-irányította a Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző-Lyceumot, 1940-től tanügyi főtanácsosi-igazgatói kinevezéssel az ötödik fizetési osztályban.¹⁵ Innen vonult nyugdíjba 1944. szeptember 1-jén.¹⁶

A „nemzet napszámásától” a tanügyi főtanácsosi-igazgatói posztig látványosan ívelő karrierje során Lux Gyula megismerkedett a közoktatás minden szintjével; az Országos Közoktatási Tanács tagjaként s a Tankönyvügyi Bizottság előadójaként személyes

tapasztalatokat szerzett az oktatásirányítás mechanizmusáról,¹⁷ német nyelvi, majd általános tanfelügyelőként,¹⁸ illetve az országos felső nép- és polgári iskolai tanárvizsgáló bizottság tagjaként, képesítővizsga-elnökként, kormány megbízottként¹⁹ széles áttekintést nyert az ország különböző részein, különböző feltételek között működő népiskolák és tanítóképzők munkájáról s a bennük folyó nemzetiségi tanfolyamokról. 1920-tól többször felkérték a nyári német nyelvű tanítói továbbképző tanfolyamokon való részvételre,²⁰ majd őt bízták meg az 1928-tól (Baján, illetve Pécssett) rendszeressé váló kéthetes, később egy hónapos kurzusok szervezésével, vezetésével.²¹ Az évente körülbelül hetven résztvevővel induló tanfolyamokon reális (szomorú) képet nyert a német nyelven tanítani hivatott pedagógusok felkészültségéről, illetve felkészületlenségéről. Hamarosan rá kellett jönnie például; hogy a C típusú nemzetiségi iskolákban foglalkoztatott tanítók közül sokan nem értik a továbbképző tanfolyam német nyelvű előadásait, ezért azok egy részét magyarul tartották.²² Arról is meggyőződhetett, hogy a „nemzetiségi vidékeken működő tanítók felfogása hivatásukat és működésüket illetőleg nemcsak hogy nem egységes, de nem is felel meg... a haza és az állam jelenlegi helyzetének és érdekeinek”.²³ Ebből adódott azután a további tanfolyamok céljának meghatározása: „egyfelől pótolni kívánják... azokat a pedagógiai hiányokat, amelyek a háború utáni törvényes rendeletek folytán természetesen álltak elő a tanítóságnál, másfelől egységes tanítói közfelfogást, egységes gondolkozást akarnak létrehozni a kisebbségi kérdés pedagógiai vonatkozásaiban.”²⁴ Ezért elsősorban a módszertani előadások és a mintatanítások fontosságát hangsúlyozták.

A nyelvi és módszertani továbbképzés mellett az idő előrehaladtával egyre nagyobb jelentőségre tettek szert az úgynevezett „kisebbségi ismeretek”, azaz a hazai nemzetiségek történetére, életmódjára, jogaira vonatkozó tudásanyag közvetítése s állampolgári elkötelezettségük megszilárdítása.²⁵

A munkaiskola propagálójaként többször fellépett Lux Gyulának amúgy is meggyőződése volt: „A pedagógust az különbözteti meg a többi szellemi munkástól, hogy nem lehet egyoldalú... a pedagógiai műveltségen felül sokoldalú általános műveltségre is szüksége van... A munkaiskola tanítójának jól kell ismernie községének földjét, talaját, földtani szerkezetét, földrajzi vonatkozásait, történetét, ismernie kell népét, népének minden megnyilatkozását, építészetét, viseletét, szokásait, költészetét, művészetét stb. Igaz, ennek anyagát... magának a tanítónak kell összegyűjteni, de nem ismerek szebb feladatot a tanító számára, mint azt, hogy szeretettel tanulmányozza azt a népet, amelynek gyermekeit tanítja... És nincs szebb feladat, mint tanítványainkkal megszerettetni a szülőföldet” - írta saját ilyen irányú elkötelezettségéről is vallva.²⁶

Egész élete során tiszteletre méltó következetességgel és sokoldalúsággal kutatta ugyanis szeretett városa, a korábban tiszta evangélikus-német lakosságú, ám idővel magyar, szlovák és zsidó lakossággal kiegészült, az ágostai hitvallásúak mellett immár katolikusok, reformátusok és zsidók lakta *Dobsina* történetét, az ottani „öslakosok”, az 500-600 éve betelepült németek származását.²⁷ Sziszifuszi munkával feltárta a helyi nyelvjárás rétegeit,²⁸ kimutatta, hogy Németország különböző területeiről, különböző időben, különböző foglalkozást űző csoportok települtek be a hajdan soltészek alapította, később igen jómódú, királyi privilégiumokkal bíró bányavárosba. Gondosan tanulmányozta a városi levéltár latin, német, magyar és szlovák nyelvű anyagait, az Országos Levéltár gyűjteményeit, a Központi Statisztikai Hivatal kéziratárát, s szisztematikusan rekonstruálta a város történetét, az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás adatait is feldolgozva. Különösen a nemzetiségi és vallási csoportok alakulásának dinamikája, kölcsönhatásaik, sajátosságaik s a céhes, iparos, illetve bányász-kohász szervezetek sorsa, a város életét, virágzását vagy hanyatlását befolyásoló tényezők foglalkoztatták e tudós lokálpatriótát.²⁹ A többnemzetiségű városban nyert személyes s a kutatásai sorú szerzett történeti tapasztalatai busásan kamatoztak az időközben a német nemzetiségi oktatásügy kulcsfigurájává, a gróf Teleki Pál nevével fémjelezhető

nemzetiségi politika egyik gyakorlati exponensévé vált Lux Gyula tevékenységében. A miniszterelnök gyakran utalt arra, hogy milyen nagy jelentősége van a nemzetiségpolitikai kérdések megértése, kezelése szempontjából annak, hogy lévén erdélyi származású, személyes tapasztalatok révén kristályosodhatott ki álláspontja e kérdésben.³⁰ Véleményem szerint mutatis mutandis ez áll Lux Gyulára is, s egyebek között ebből adódhatott az a mély rokonszenv, mely őt Teleki Pál személyéhez és politikájához fűzte. Szakértelme mellett nyilván ez is alkalmassá tehetett őt arra, hogy 1939 szeptemberében rábizzák az első (és egyetlen) német tannyelvű állami tanítóképző irányítását, a Volksbundvezér Basch Ferenc mindentiltakozása ellenére.³¹ Lux Gyulának ugyanis életútja során, meggyőződésévé vált a Kápat-medencében együtt élő népek sorsközösségének gondolata, így mélységes hittel képviselte azt (Heimatsgedanke) a vérségi kötelékek mindenekfölöttiségét valló „népi német” gondolkörrel (Volkstumsgedanke) szemben.³²

Már az 1939. szeptember 24-i tanévnyitó ünnepségen egyértelművé tette álláspontját: „A kisebbségi tanítóképzés ma az ország egyik legfontosabb feladata a kisebbségi kérdés keretén belül... A kisebbségi tanító... a kisebbség népi kultúrájának megalapozója. ... Egy nép sajátos kultúrájának legnagyobb értéke a nyelve. Ezért ez az intézmény elsősorban a német nyelv ápolását van hivatva szolgálni. De... akik ebből az intézetből kikerülnek, Magyarországon fognak tanítani... a magyar államnyelvet is ismerniük kell... hogy e nyelvek segítségével elvezessék tanulóikat saját népi kultúrájukhoz és a magyar nép kultúrájához is... A kisebbségeket... az államnépvel ezerféle szálak fűzik egybe, valamennyien sorsközösségben élnek. Ha nyelvben, szokásokban, kultúrában különböznek is egymástól, azért mégis egy hazának a gyermekei... A haza fogalmában... benne van a haza területén élő népek összessége is... a hazaszeretet fogalmában benne kell lenni a haza minden polgárára, minden néprétegére és népcsoportjára kiterjedő szeretetnek is” - hangsúlyozta az ettől bizonyára nem túl lelkes Basch Ferenc jelenlétében Lux Gyula,³³ majd néhány nap múltán tovább árnyalta álláspontját.³⁴ „Kétségtelen, hogy ennek az iskolának egyik legfontosabb rendeltetése az, hogy hazafiasan gondolkodó és érző kisebbségi tanítókat neveljen” - ajánlotta tanártársai figyelmébe a „legnagyobb gonddal és tapintattal” megvalósítandó feladatot, melynek egyik legjobb eszköze a szülőföldhöz s a szűkebb közösséghez fűző szálak erősítése. Ezért - mondotta - össze kell gyűjteni a hazai németiség anyagi és szellemi kultúrájának az értékeit, hogy mindenekelőtt azt ismerjék meg a magyar kulturális értékek mellett”, az akkoriban nemzetiszocialista köntösben jelentkező birodalmi német kultúra helyett.

Az Országos Táj- és Népkutató Intézet felhívására több tucat - tanulók által készített - pályázatot eredményező program³⁵ s a tudatos, szisztematikus nevelőmunka ellenére az ország hadba lépését követően nőtt a Volksbund befolyása, hatása a német nyelvű tanítóképző növendékeire is, ami 1942. február végén drámai helyzetet eredményezett. A 25-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéből idézem: „Sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy ifjúságunk a nemzetszemlélet dolgában mindjobban eltávolodik a tanári testület nemzetszemléletétől, és hogy olyan befolyások hatása alatt áll, amelyeket a tanári testület képtelen ellensúlyozni, s amelyek a tanári testületet súlyos lelkiismereti problémák elé állítják... Tanulóink ugyanis kevés kivétellel a Magyarországi Németek Szövetségének (Volksbund), illetve e szövetség ifjúsági csoportjának tagjai... Az utóbbi napokban... a Volksbund állítólagos felszólítására valamennyi tanulóink, aki ebben az évben tölti be a tizennyolcadik életévét, hajlandó volt elhagyni a hazáját, és egy más állam kötelékébe (az SS-be) lépni, jól tudván azt, hogy ezzel magyar állampolgárságukat elvesztik... Nagy részük valószínűleg nem kapja meg a szülői beleegyezést, s így nem tud majd kimenni. ... Ha... itt is marad, fennmarad a kérdés: vajon nevelhető-e ez az ifjúság a magyar nemzeti társadalom öntudatos tagjává?”

Mindazonáltal sikerült megőrizni a humánus viszonyt az átmenetileg nemzetiszocialista hatás alá került fiatalok jó részével: „Tanítványaink a kellő tiszteletet és szeretetet tanúsítják irántunk, a tantestület és az ifjúság között a legjobb összhang állapítható meg. Ez

kétségtelenül annak tudható be, hogy a tanári testület nagy tapintattal kezeli az ifjúságot... (s mindez) reményt kelt bennünk az iránt, hogy nevelői feladatunkat talán mégis sikerül megelégedésre megoldanunk” - olvashatjuk az ifjúság zömét illetően látnokinak bizonyult jegyzőkönyvben.³⁶

Empátia és humánus jellemezte a kortársak (kollégák, tanítványok) visszaemlékezése szerint Lux Gyula emberi-pedagógiai habitusát. S az elvei mellett nehéz helyzetben is kitartani kész ember szilárdsága. Ezt érzékeltetendő, egy korabeli jegyzőkönyvre, majd néhány kortárs visszaemlékezésére hívnám fel az olvasó figyelmét. Először egy 1944. január 18-i, a Magyar Országos Levéltárban található dokumentumból idézek, amelyben arról olvashatunk, hogy tanfelügyelői látogatásán a Volksbund által fenntartott újverbászi tanítóképzőben Lux Gyula a következőket mondta: „... sorsdöntő időket élünk, amely időben országok és népek jövője dől el. A jövő ismeretlen ugyan előttünk, bizonyos azonban, hogy nekünk a jövőben is itt kell majd élnünk Egy oszthatatlan élet- és sorsközösséget képezzünk, közös célokkal, melyekért közösen harcolnunk is kell... Ne menjünk... külön utakon, hanem minden tettünkben törekedjünk állandóan arra, hogy céljainkat és törekvéseinket az államalkotó nép céljaival és törekvéseivel összhangba hozzuk, és így készüljünk a jövő nagy feladataira... az ifjúságot úgy neveljük, hogy az államalkotó nemzet és köztünk való viszony súrlódás nélküli és örvendetes, a jövőnk pedig boldogabb legyen...”,³⁷

A kérésemre nyilatkozni kész hajdani tanítványok valamennyien meleg szeretettel szóltak, írtak „Lux papáról”, akit a szigorúsága, szakértelme okán respektált internátusi igazgatótól; Padányi-Frank Antaltól eltérően - „atyai tanárunknak, tanácsadójuknak” tekintettek.³⁸

Korábbi tanítványa, majd kollégája, dr. Uherkovich Gábor professzor így írt erről: az intézet törekvései „...nem realizálódhattak volna, ha nincs az intézménynek olyan kiváló igazgatója, mint Lux Gyula dr. ... Ő nem »örökölt« egy kész garnitúrát, mint a legtöbb igazgató, hanem rövid idő alatt magának kellett mind az állandó, mind... az óraadói minőségben dolgozó tanerőket összeválogatnia. Hogy milyen kitűnő érzéssel tette ezt, azt túl a tantestület harmonikus munkáján - az is igazolja, hogy az intézmény egykori tanerői közül később többen egyetemi, főiskolai vagy zeneakadémiai tanárok lettek, illetve akadémikusként, a tudományok doktora fokozat birtokosaként tudományáguk nemzetközileg ismert művelői.³⁹ Lux Gyula dr. maga is kitűnő tájnyelvi és településtörténeti kutató, igen jó emberismerő, a pedagógiában is kezdeményező szellemiségű és munkatársai jó kezdeményezéseit messzemenően támogató személyiség volt... mindenki, aki ismerne őt, igaz nagyrabecsüléssel gondol vissza működésére és személyére. A magyar kormányzatnak azt a józan nemzetiségi politikáját, amely a hazai nemzetiségeknek az identitásuk teljes megtartását kívánta biztosítani, ugyanakkor elvárta az államhoz való hűséget... ő mindenkor a legjobb szándékkal és legjobb tudásával szolgált. Örülök, hogy idős koromra ennek a pozitív vonásokban gazdag személyiségnek az egykori fiatal munkatárs, sőt még előbbre gondolva, az egykori tanítvány hálás szeretetével állíthatok emléket.”⁴⁰

Donáth Péter

JEGYZETEK

- 1 Lásd erről bővebben az *Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919-1944* című kötetemet. Budapest 1996., illetve Trezor Könyvkiadó 1997.
- 2 *Magyar Pedagógiai Lexikon. II Szerk.: Fináczy Ernő-Kornis Gy.-Kemény F. Révai Irodalmi Intézet 1934. 250.; Pedagógiai Lexikon. III. Főszerk.: Nagy S. Budapest 1978. 56.*
- 3 Egy, a fiai (Lux Emil és dr. Lux Gyula) által rendelkezésünkre bocsátott önéletrajzból idézek: „Miatán a főiskolát (a polgári iskolai tanárképzőt-D. P.) Szegedre helyezték át, viszont tudományos működésem és családi körülményeim miatt oda nem mehettem, így hát a XII. ker. áll. tanítóképzőhöz helyeztettem át magamat, ahol 1944 szeptemberéig működtem.,,

- 4 A személyi dokumentumokat a Lux fiúk bocsátották rendelkezésünkre, hálás köszönet érte. A birtokunkban lévő, május 2-án készült „Keresztelési kivonat”, szerint, melyet az Alsó-Sajó-Henczkői ágostai hitvallású evangélikus egyház nevében Chotvács Pál lelkész állított ki, Lux Gyula János 1884. április 20-án született, s 29-én kereszteltetett meg Buzágh János lelkész által:
- 5 „A losonci m. kir. áll. tanítóképzőben” 1902. június 26-án kiállított Elemi népiskolai tanítói oklevél szerint (anyakönyvi száma: 9) Lux Gyula magyar nyelvű népiskolába nyert képesítést.
- 6 A Wargha János evangélikus lelkész által Kesnyőn 1909. április 21-én kiállított „Működési bizonyítvány” szerint „Lux Gyula úr egyházamban mint kántortanító 1902. szeptember 21-től 1904. május 14-ig az egyház teljes megalégedésére működött,.. (65/909.sz.)
- 7 Lux Gyula „Felső nép- és polgári iskolai tanítói oklevelét,, 1907. június 8-i dátummal állították ki, tanúsítva, hogy az egyetlen „jó,, minősítésű német gyakorlati tanításon kívül minden osztályzata „jeles” lett. Az 1907. június 11-i keltezéssel, az 549/1907. VI. 11. szám alatt kiállított „Felső nép- és polgáriskolai tornatanítói oklevél” szerint egyedül „nevelés- és tanítástanból,, kapott „jó”, minden másból „jeles” minősítést.
- 8 Az Országos Tanítóképző-Intézet Tanárvizsgáló Bizottságának elnöksége által 1909. június 15-i dátummal, 25. szám alatt kiállított oklevelet Pauer Imre, Fináczy Ernő, Heinrich Gusztáv és Petz Gedeon „vizsgáló bizottsági tagok” hitelesítették
- 9 Lásd a vallás- és közoktatási miniszter 89104/1909. június 27-1,1316281910. sz., 1910. december 21-i, valamint 84 865/1912. június 20-i rendeletét.
- 10 A Nógrád vármegye alispánja által 1922. szeptember 10-én kiállított 2373/N. K.1922. számú igazolás szerint Lux Gyula a volt cs. kir. 25. gyalogezred állományában szolgált 1914. augusztus 2-től 1918. november 12-ig, „több mint 12 hónapot az arcvonalban teljesített szolgálatot”. Saját feljegyzései szerint 1914. szeptember 6-tól 1915. augusztus 8-ig szolgált az orosz, majd 1917. március 24-től 1918. november 3-ig az olasz fronton.
- 11 A Budapesti Hadkiegészítési Kerületi Parancsnokság által Lux Gyula János hadnagy részére 1918. november 12-én kiállított leszerelési igazolvány adata. - A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 405 360/8.-1934. sz., 1934. január 20-án kiállított igazolvány szerint a „bronz katonai érdemérem, a katonai érdemkereszt szalagján a kardokkal és az 1918. évi 155. sz. Pers. Verordn. Blattal adományoztatott” Lux Gyulának.
- 12 Lásd erről a Gyulai Ágost igazgatóhelyettes által 1919: szeptember 28-án, 600. sz. alatt kiállított bizonyítványt, mely szerint 1919. március 10-től a VKM utasítására helyettes tanárként működött a Tanárképző Főiskolán; valamint az Imre Sándor államtitkár által aláírt, 127 625/1919. V/2. sz., 1919. augusztus 18-i rendeletet, mellyel a főiskola gyakorlóiskolájának igazgatásával bízták meg; továbbá a VKM 75 281. VI. üo. sz., 1925. október 31-i keltezése rendeletét, mellyel a „német nyelvi órák ellátására... a tanárképző főiskolához osztotta be”.
- 13 A VKM 69 811. V. üo. sz. rendeletével 1928. szeptember 14-én: „Önt további szolgálattételre a budapesti I. ker. állami tanítóképző intézetbe visszahelyezte
- 14 Lásd A VKM 18 995/1937. eln. sz. 1937. augusztus 23-i és a VKM 116 206/1937. IX. üo. sz. 1937. december 31-i rendeleteit.
- 15 Lásd *A Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző-Líceum Évkönyvét* az 1939-40. iskolai évről, az intézet első iskolai évről. Közzétette: Lux Gyula. Budapest 1940. 4.; továbbá: a VKM 176 042/1940. V.-3. üo. sz., 1940. július 1-i és 177 189/1940. V.-3. üo. sz., 1940. december 30-i rendeleteit.
- 16 Lásd a VKM 215 712/1944. XVI. sz., 1944. július 24-i rendeletét.
- 17 A VKM 532/1925. eln. sz., 1925. február 11-i rendeletével bízta meg Lux Gyulát a Tankönyvügyi Bizottság előadói teendőivel 1930. december 31-ig, 510/1931.XIX. sz., 1931. szeptember 17-i rendeletével pedig az Országos Közoktatási Tanács tagságával, 1936. augusztus 31-ig.
- 18 Lásd *a Budapesti I. kerületi Magyar Királyi Állami Népiskolai Tanítóképző-Intézet Értesítőjét* az 1937-38. iskolai évről az intézet fennállásának 69. évében. Közzétette: Padányi Frank Antal. Budapest 1938.16.; továbbá: *a Budapesti Tankerület Évkönyvét* az 1940-41. iskolai évre. Közzétette: v. Fraknóy József. Budapest 1941. 9.
- 19 Lásd pl.: Az Állami Polgári iskolai Tanárképző Főiskola 865/1920. sz., 1920. szeptember 29-i igazolását; továbbá a 840-05-127-1929. sz. és a 840-05-134-1930. sz. miniszteri biztosi kiküldetéseken továbbá: A Budapesti Magyar Királyi Állami Népiskolai Tanítóképző-Intézet 1934-35. évi értesítőjét. Szerk.: Padányi-Frank Antal. Budapest 1935. 35.; továbbá: Magyar Országos Levéltár (MOL) K 502-1937-44-1-10. Újverbász 93 374/44.
- 20 Lásd pl.: a VKM 70 510/920. B. VIII. sz., 1920. júliusi, valamint a 84155/1923. VI. üo. sz., 1923. június 30-i rendeleteit.
- 21 Lásd a VKM 44 212/1928. VIII. a. sz. rendeletét.
- 22 MOL K 28-216-ME 1934. C. 16 258 (558-559) 1-2.; és MOL K 28-216-ME 1934. C. 15 626.
- 23 MOL K 28-216-ME 1934. C.
- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 Lux Gyula: Munkaiskola és tantói önképzés. *Néptanítók Lapja* 67. évf. 17. sz: 1934. szeptember 1. 656.

- 27 Lux Gyula: Adatok Dobsing településföldrajzához. *Föld és Ember* (II. évf.) 1921. 129-137.; továbbá: Lux Gyula: Téves adatok Dobsing településtörténetéről. *Egyetemi Philológiai Közöny* 1933. 165-170. stb.
- 28 Lásd pl.: Lux Gyula: *Nyelvi adatok a délszepesi és dobsingi német nép településtörténetéhez*. Pécs 1938.; továbbá: Lux Julius: *Eine deutsche Sprachinsel im Karpatenraum Dobschau (Dobsing)*. München 1959.; továbbá: Lux Julius: *Wörterbuch der Mundart von Dobscha 29 (Zips)*. Marburg 1961. stb.
- 29 Lásd pl.: Lux Gyula Dobsina város népességi statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle* 1935. (XIII. évf.) 12. 1055-1079.; továbbá: Lux Julius: Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau-Dobsing. *Ungarisches Jahrbücher* 1935. 259-295. továbbá: Lux Julius: *Das Zunftleben in Dobschau*. München, Südostdeutsches Archiv 1958. 40-46. stb.
- 30 Lásd erről: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránd, Juhász Gyula. Budapest 1968. 387.; továbbá: Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest 1940.; továbbá: Katona Tamás: Bevezető. In: *Teleki Pál öröksége*. Lakitelek 1992. 7-11.
- 31 Tilkovszky Loránd: *Ez volt a Volksbund*. Budapest 1978. 41.
- 32 A Heimatsgedanke és a Volkstumsgedanke közötti különbségről lásd Szentmiklóssy berlini ügyvivő 1941. május 17-i jelentését. In: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936-1945*. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940-1941. Összeáll.: Juhász Gyula. Budapest 1982. 1126.
- 33 A Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző-Líceum Évkönyve az 1939-40. iskolai évről. 10. (Kiemelés tőlem - D. P.)
- 34 Budapest Főváros Levéltára (BFL) VIII. 132. a. 3. Az 1939. október 5-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem - D. P.)
- 35 A Lux Gyula mellett dr. Uherkovich Gábor által irányított ifjúsági csoport 42 pályázatot nyújtott be az évek folyamán az Országos Táj- és Népkutató Intézethez, melyből négyet jutalomban, tízet dicséretben részesítettek. Az 1940-41. tanévben az intézet a közösségi verseny III. helyezését érte el. (Lásd az intézeti évkönyvekben!)
- 36 BFL VIII. 132. a. 3.
- 37 MOL K 502-1937-44-1-10. Újverbász 93 374/44. (Kiemelés tőlem - D. P.)
- 38 Köszönet illeti Rieder Antalt, Beck Jánost és Zielbauer Józsefet a számunkra megküldött visszaemlékezéséért.
- 39 Uherkovich professzor úr itt önmagán kívül *Benda Kálmán* és *Király István* akadémikusokra, *Gárdonyi Zoltánra* és *Wagner Ferenc*re gondolhatott.
- 40 A kutatásomhoz nyújtott segítségért s a megküldött memoárért hálás köszönet illeti dr. Uherkovich Gábor professzort.